

OCENE

Stjepan Čosić, Nenad Vekarić, **Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi**. Zagreb, Dubrovnik :, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005. 232 strani. (Posebna izdanja: Prilozi povijesti stanovništva Dubrovniuka i okolice ; 12).

Z dubrovničkim plemstvo in plemiškim institucijami se je ukvarjalo več zgodovinarjev (Milan Rešetar, Josip Lučić, Milorad Medini, Jorjo Tadić, Zdenko Zlatar, Žarko Muljačić in drugi). Najtehtnejši pregled plemiških rodbin in opis aktivnosti posameznih plemičev v 14. stoletju je prikazala v svoji knjigi Irmgard Mahnken.¹ Zdenka Janeković-Römer pa se je v svoji knjigi »Okviri slobode«² osredotočila na položaj plemstva v Dubrovniku v 15. stoletju. Takrat je imelo plemstvo izključno vlogo v oblikovanju družbene klime v Dubrovniku. Avtorčin namen je, da v svojih raziskavah loči mitologijo od dejanskega stanja, kajti prav mitologija, ki se je pritihovala v zgodovino, je v marsičem prikrila dejansko stanje. Mitologija je namreč idealizirala razvoj Dubrovniške republike in vlogo plemstva v tem razvoju.

Stjepan Čosić in Nenad Vekarić sta v knjigi skušala nakazati okvir in možno smer raziskovanja stanovsko-političnih odnosov med plemstvom od konca 16. stoletja do propada Republike leta 1808. V tej smeri je bilo sicer narejenih že nekaj poskusov, vendar njune raziskave predstavljajo precejšnjo novost. Dvestoletni proces razkola dubrovniškega plemstva je predstavljal skelet novoveške politične dinamike v Dubrovniški republiki. Stereotip o skladnem in brezkompromisnem političnem delovanju patriciata se je z njuno raziskavo razblinil. Idilično sliko o dubrovniškem plemstvu, pri katerem naj bi splošno dobro prevladalo nad osebnimi interesi, je odraz specifične ideologije, ki jo je v 14. in 15. stoletju o sebi in svoji vlogi razglašala dubrovniška aristokracija. Pravna enakost, dednost po zakoniti moški liniji, članstvo v Velikem svetu³ in opravljanje državnih služb, so poleg uzakonjene endogamije, predstavljale glavne značilnosti dubrovniškega plemstva. Vendar realnost notranje stanovskih odnosov tudi tedaj ni bila harmonična. Kljub temu je dubrovniški patriciat dolgo uspeval ohraniti stanovsko homogenost ter kontrolirati in usmerjati politične procese. Toda tekom 17. stoletja pa se je stanovska homogenost spremenila v silovit notranje stanovski razkol. Cilj raziskave avtorjev je bil definirati problem rodovno političnega spopada, analizirati njegove korenine in ključne prelomnice in na temelju tega rekonstruirati potek celotnega procesa.

Doslej so raziskovalci dubrovniške preteklosti povezovali razkol dubrovniškega plemstva s »krvno« delitvijo, ki naj bi nastala po »agregaciji« desetih meščanskih rodbin med plemstvo. Avtorja skušata to stališče temeljito revidirati. Knjiga je razdeljena na dva dela.

V prvem delu razpravlja avtorja o posameznih dogodkih vezanih na razkol dubrovniškega plemstva in daje politično analizo Dubrovniške republike od konca 16. stoletja do propada leta 1808. Korenine nastanka dveh kasnejših plemiških skupin salamankezi in sorbonezi kot posledice razkola vežeta avtorja na krvav rodovni obračun, ki se je zgodil proti koncu 16. stoletja. Leta 1576 je Marin Andreja Bobali z bratom Junijem sodeloval v sporu, v katerem je bil ubit plemič Fran Tudisi, Junijev tast. Marin je bil leta 1584 izgnan v Neapelj, od koder se je vrnil v Dubrovnik leta 1588. Toda leto kasneje 1589 je v cerkvi sv. Križa v Gružu ubil vodilnega dubrovniškega diplomata Frana Gondola, moža svoje sestrične, ki si je v Senatu prizadeval za nevtralnost republike na zunanje-političnem področju, na notranje-političnem pa za discipliniranje neobvladljivih plemiških rodbin. Marin je bil ponovno obsojen na desetletni izgon v Italijo. Marin je torej ključna figura razkola dubrovniškega patriciata. Velik rodovni razcep v četverokotu

¹ I. Mahnken, *Dubrovački patricijat u 14 veku*, Beograd 1960.

² Glej oceno: Ignacij Voje, Zdenka Janeković-Römer, *Okviri slobode*, *Zgodovinski časopis*, letn. 54/1, Ljubljana 2000, str. 137-140.

³ Od 1440 do propada Republike 1808 so bili vsi polnoletni plemiči vpisani v »Zrcalu Velikega sveta« (*Specchio del Maggior Consiglio*).

sorodstvenih rodbin Bobali, Resti, Gondola, Bona je začasno razrešen z izgonom in razlastitvijo klana morilcev (Bona, Resti, Giorgi) in uvajanjem oligarhije klana ubitega Gondole (Gondola, Bona). Poraženi klan je skušal z internacionalizacijo izvršiti protiuudar na Gunduličev klan. Iznani plemiči Jakov Giorgi in Jakov Resti so se vključili v protiosmanske načrte savojskega vojvode Karla Emanuela I. V njegove načrte so skušali vplesti tudi Dubrovniško republiko. Avtorja pojasnjujeta rodovni ključ razkola in ugotavljata povezavo med Gondolinim umorom in Veliko zaroto. Vse omenjene osebe so rodbinsko povezane. Z ugotavljanjem rodbinskih povezav sta razrešila genealoški ključ razkola. Razkol torej nastane v rodbini, on se širi med rodbino. Posledice rodbinskega razkola so prišle do polnega izraza sredi 18. stoletja, ko je postalo očitno, da je bil ustaljeni mehanizem v svetih popolnoma porušen. Rodovni razkol je prerasel v novi model političnega delovanja, s tem pa je porajal trajno stanovsko krizo.

Politično in ideološko ozračje pred Veliko zaroto je v knjigi zelo podrobno prikazano. V skladu s širšim političnim gibanjem med plemstvom, izobrazeno elito meščanov in klera, so se izoblikovale panslavistične ideje prežete s katoliškim spreobračanjem in protiosmansko vsebino. Zdi se, da je bil glavni »ideolog« zgodnje novoveškega »slovinstva« dubrovniški benediktinec Mavro Orgin, avtor obsežne knjige »Il regno degli Sclavi« (Kraljestvo Slovanov), tiskane v Pesaru 1601. Orbini je užival vsestransko podporo bogatega in močnega dubrovniškega plemiča, begunca pred zakonom Marina Andreja Bobalija, že omenjenega morilca diplomata Frana Gondole.

Analiza rodovske pripadnosti v Veliki zaroti opozarja, da je prišlo zaradi notranje stanovskih napetosti po uboju Frana Gondole do preobrata v odnosih med plemiškimi rodovi. Začela se je polarizacija, pri čemer je Gunduličev klan, po izgonu ubijalcev, prevzel oblast v svoje roke. Spopad je kulminiral leta 1611/12 z dogodkom poznanim v zgodovinijsku kot Veliki razkol. V začetku septembra 1612 so zajeli ubijalce. Zagrožena jim je bila smrtna kazen. Razsodba je izzvala delitev med plemstvom. Namesto smrtnih obsodb so obsojeni »protiosmansko« orientirani zarotniki odnesli dolgoročno politično zmago nad pragmatično strujo čuvarjev republike. Ubijalcem je bil omogočen beg. Nastal je razdor med rodbinami obsojencev in njihovimi tožniki. Obsojenci so tako postali junaki. Okrog jedra zarotniških rodov se je oblikovala močna rodovsko politična struja, ki se je do konca definirala po agregaciji novega plemstva in jo poznamo pod imenom salamankezi. Ona je naslednji 150 let dominirala nad odrinjeno strujo imenovano sorbonezi, ki se ji je po agregaciji pridružilo »novo« plemstvo. Genealoška analiza plemiškega kroga je avtorjema omogočila, da sta ugotovila genealoški ključ razkola in nedvoumno povezavo med Gondolinim ubojem 1589 in dogodki v Veliki zaroti 1611/12. Povzetek te analize je naslednji: od 180 rodbin (casat), kolikor je v času Velike zarote živelo v Dubrovniku, se je 109 priklonilo zarotnikom-salamankezi, 48 čuvarjem družbene ureditve-sorbonezi, 23 rodbin pa je bilo nevtralnih.

Avtorja sta se pri analizi dotaknila tudi primera rodbine, kateri je pripadal pesnik Ivan Gundulić, avtor pesnitve Osman in Dubravka. Kot sorbonez je pripadal poraženi struji in je na političnem področju, kot celotna njegova rodbina, drastično občutil posledice razkola. Vse 18. stoletje, do izumrtja rodu Gondola, je bila rodbina na zadnjem mestu pri opravljanju državnih služb. Vsiljuje se vprašanje, koliko je na politično usodo sorboneškega rodu Gunduličev vplivala ideološka komponenta pesniških opusov Ivana Gundulića. Literarna zgodovina se s temi vprašanji ni ukvarjala. Avtorja pa menita, da se njegova dela morajo tolmačiti v odnosu do problemov razkola dubrovniškega plemstva.

Definitivna sprememba v odnosih sil med plemiškimi skupinami v korist zarotniških rodov in njihovih pristašev, je nastopila sredi 17. stoletja, toda notranji stanovski spor je dobil močan rodovski izraz po velikem potresu 1667 in agregaciji »novega« plemstva. Razdor med salamankezi je povzročil Marojica Kaboga leta 1662. Pred dvorom je ubil člana Malega sveta Nikolo Sorga, brata sestrinega moža. Nikola ga je obtoževal, da ima prijateljske odnose s Turki. Senat je Marojico obsodil na dosmrtno ječo. Marojica Kaboga je preživel potres leta 1667 in se je v naslednjih letih proslavil kot eden največjih rodoljubov v dubrovniški zgodovini. Umor salamankeza od salamanške roke je razdvojil salamanško grupacijo in privedel do poslednje razporeditve plemstva. Marojica je postal vodilni član med sorbonezi.

Delež plemstva je v skupnem mestnem prebivalstvu padal, vendar so šele gospodarski, politični in demografski trendi v 17. stoletju povzročili resno biološko krizo. Zgodovinar Jakov Lukarević je navedel, da je plemstvo v začetku 17. stoletja štel 27 rodov. V času Velike zarote je bilo 26 rodov, oziroma 180 plemiških rodbin (casat), pred potresom jih je izumrlo 108 rodbin-casat (60%), v potresu še 11 (6,11%). V potresu 1667 je umrlo 57 članov Velikega sveta, kar je plemiški sloj pripeljalo na rob obstoja. Strogi endogamijski model skozi nekoliko stoletij je usodno vplival na demografske procese

in vodil k neizprosnemu izumiranju. Številne razprave v svetih, ki so bile posvečeni stanovski krizi, potrjujejo, da je plemstvo že pred velikim potresom 1667 poskušalo rešiti problem stanovske obnove. Sredi 17. stoletja (1646) je bil podan prvi predlog Senata, da sprejme med plemstvo 5 meščanskih rodbin proti plačilu 10.000 dukatov. Pogoj je bil, da izumre kakšen od plemiških rodov. Prva meščanska rodbina je bila sprejeta 5. januarja 1666. Med plemstvo je bil sprejet eden najbogatejših meščanov Vlaho Mihe Bosdari. Tega leta je Veliki svet sprejel še sklep o liberalizaciji ženitev. Ublažene so bile dotedanje stroge endogamijske mere. Po velikem potresu je Veliki svet sprejel v svoje vrste deset meščanskih rodbin. Novemu plemstvu je bila zaprta pot do opravljanja pomembnih državnih služb. V političnem smislu so predstavljali plemstvo drugega reda. Ponovno zapiranje vstopa meščanskih rodbin leta 1696 pa potrjuje, da je med plemstvom še vedno prevladovalo stališče, ki je nasprotovalo agregaciji. To stališče pa je zastopala salamanška struja.

Avtorja se posebej dotakneta historiata in vsebine nazivov dveh plemiških grupacij: salamankezi in sorbonezi. Zaradi lakonične vsebine sklepov dubrovniških svetov in molka uradnih virov je ostala politična vsebina »krvnega« razkola neosvetljena. Poseben problem predstavlja tolmačenje nazivov spopadlih plemiških skupin. Nazivi »stari« in »novi« se pojavljajo kmalu po agregaciji, toda njihovi pogosti uporabi lahko sledimo šele od konca petdesetih let 18. stoletja. Nazivi salamankezi in sorbonezi kot sinonimi za »stare« in »nove«, oziroma z njimi rodbinsko povezane stare rodove, so v virih potrjeni šele od sredine sedemdesetih let 18. stoletja. Ni pa znan podatek v virih, da se nazivi salamankez in sorbonez omenjajo v uradnih dokumentih republike. Prva znana vest o omenjenih plemiških skupinah je najdena v poročilu anonimnega poslanca Marije Terezije, ki se je zadrževal v Dalmaciji in Dubrovniku leta 1774/75. Žarko Muljačić, ki se je podrobno ukvarjal s tolmačenjem omenjenih nazivov, je na podlagi etimologije naziva povezal z univerzo v Salamanki v Španiji in univerzo Sorbono v Parizu. Obe univerzi sta za prosvetljene kritike predstavljali enak vir predsodkov in srednjeveške sholastike. Ideološka obeležja univerzitetnih skupnosti v 18. stoletju ne govorijo v prid domnevnega nazadnjaštva Salamanke ali naprednjaštva Sorbone. Dejstvo je tudi, da je majhno število dubrovniških plemičev študiralo na Sorboni, nobeden pa v Salamanki. Prav tako je težko dokazovati francosko ali špansko politično usmerjenost pri prevzemanju nazivov. Salamankezi naj bi bili modri, učeni in umirjeni. Predstavljali naj bi ideal plemiča in poseblejali dubrovniško skladnost, zahvaljujoč »čisti krvi«. Sorbonezi pa naj bi bili sebični, pohlepni, podkupljivi in nemoralni. Seveda se postavlja vprašanje, ali je možno označiti »novo« plemstvo (sorboneze) kot politično napredne in pristaše liberalizacije, »stare« (salamankeze) pa kot nazadnjake in konservativce?

V 18. stoletju se je razkol razvijal kot razzslojevalni proces z dalekosežnimi političnimi posledicami, ki so prinesle bistvene spremembe v večstoletno dubrovniško institucionalno prakso. V Senatu je bila skoncentrirana največja politična moč, ki je temeljila na stanovski enotnosti. Toda z nastankom dveh močnih blokov, je obstoječi sistem postal neučinkovit. Salamanški skupini je uspelo, da si je na zakonit način s prilagoditvijo volilnega sistema zagotovila večino v Senatu. S tem si je pridobila tudi prevlado v najvažnejših državnih funkcijah. Sorbonezi so ostali brez neposrednega vpliva v Senatu. Sredi 18. stoletja je prišlo do odkritega spora v salamanški skupini. Nezadovoljno krilo, ki je zanemarjalo »krvna« načela, se je vse bolj približevalo sorboneški liniji. To se je odražalo v štiri mesečni blokadi oblasti. V tem spopadu se sluti vmešavanje jezuitov. Čeprav so sorbonezi že sredi sedemdesetih let 18. stoletja dosegli številčno premoč, ki se je v devetdesetih letih še okrepila, je trend demografskega propadanja zajel ves plemiški sloj. To je zelo omililo stari antagonizem med posameznimi klikami. Staro »krvno« delitev so nadomestile nove oblike povezovanja. Odločilna je bila tudi zunanje politična orientacija.

Drugi del knjige je namenjen predstavitvi posameznih rodov dubrovniškega plemstva po abecednem redu v času Velike zarote (obdelanih je 26 starih in 7 novih plemiških rodov). Priimki posameznih rodov so navedeni v romanski in slovanski obliki (npr. Bassegli, Basilio, Basilević). Stilizirani grbi na začetku vsakega rodovnega gesla so narejeni na podlagi Sarakinega grbovnika in zbirke Martecchini. V uvodnih študijah drugega dela avtorja razpravljata o pojmih rod, rodbina in posameznik. Zaokrožen krog je predstavljal en rod, vsi člani so bili med seboj sorodstveno prepleteni, vprašanje je le bližina sorodstva med posamezniki. Obstajajo razni kriteriji, na podlagi katerih se lahko meri plemiška moč in ugled. Zelo pomembno pa je vprašanje, kaj v okviru rodov predstavlja posamezna rodbina – casata. Avtorja skušata dati odgovor na to vprašanje in ga podkrepita s primeri. Sčasoma je rodovska delitev izgubila odločilen pomen, zato jo je zamenjala casata, kot temelj funkcionalne rodovske enote. Avtorja

tolmačita, da naj bi casata predstavljala gospodinjstvo, občutek pripadnosti isti družini. Isti casati lahko pripada tudi več gospodinjstev, ki sicer lahko živijo ločeno, še vedno pa imajo občutek krvne pripadnosti. Gre namreč za specifičen tip sestavljene urbane družine. Sliko o funkcioniranju plemiškega sloja in prepletenosti političnega in rodovnega nivoja zaokrožujeta z več analizami posameznih pripadnikov plemiškega stanu v obdobju od 1751 do 1808. Zanima ju posameznik in njegov delež pri opravljanju raznih funkcij v državni upravi. V tabelah predstavljata udeležbo posameznih plemičev pri opravljanju najpomembnejših funkcij v službah republike (knez, senator, član Malega sveta, sodnik itd.).

Metodološko predstavlja študija obeh avtorjev zanimiv pristop k ugotavljanju rodbinskih povezav med posameznimi plemiškimi rodovi, kar je verjetno omogočila uporaba računalniške tehnologije. Številne tabele, grafikoni, sheme, razpredelnice, skice in preglednice ponazarjajo rezultate raziskovanja. S posebnimi grafičnimi barvnimi znaki je označena politična orientacija posameznih casat in posameznih plemičev. Knjigo popestrijo zanimive ilustracije. Gre za fotografije izbranih pogledov na posamezne predele Dubrovnika in njegove kulturno zgodovinske spomenike. Predstavljeni so predmeti (npr. volilne skrinjice), načrti mesta, potreti nekaterih plemičev in za zgodovinarja nadvse uporabni posnetki arhivskih dokumentov. Kot je običajno pri znanstvenih delih, knjigo zaključuje pregled uporabljenih virov (pretežno arhivske serije iz Državnega arhiva v Dubrovniku) ter uporabljena literatura. Povzetek je v angleškem jeziku.

Knjiga avtorjev Stjepana Čosića in Nenada Vekarića je pomembne prispevek k preučevanju Dubrovnike republike v novem veku. Avtorja sta prišla do mnogih novih pogledov in stališč pri oceni notranje političnega razvoja dubrovnike družbe od konca 16. stoletja do propada republike, in izdelala model genealoške analize plemstva.

Ignacij Voje

V l a d i m i r M a g i ć, **Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu.** Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2005. 719 strani.

Deset let po izidu obsežnega kataloga Valvasorjeve knjižnice, ki jo hranijo v Metropolitanski knjižnici v Zagrebu – *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja (Ljubljana–Zagreb 1995)*, je Vladimir Magić izdal še obsežno delo o knjigah iz 16. stoletja v tej ustanovi.

Popisanih je 1321 bibliografskih enot, pri čemer se avtor zaveda, da je možno, da bodo pri pregledovanju fonda v bodoče odkrili še kakšen tisk iz 16. stoletja. Ta pripomba je razumljiva, saj v tem obdobju knjigam niso dali dokončne podobe tiskarji oz. založniki, ampak so jih šele naknadno – na željo kupcev vezali. Pogosto imamo tako skupaj vezanih več različnih del tako po vsebini kot tudi po časovnem obdobju, ko so nastale.

Katalog ima tri dele. Avtorsko kazalo, kjer so navedeni tudi kratki naslovi del z letnicami izida in kazalke na osrednji kataloški del. V bibliografskem opisu, ki je osrednji del knjige, saj obsega 488 strani, se je avtor strogo držal mednarodnega standarda za opis starih publikacij, vendar ga je smiselno dopolnil s transkripcijo besed, če te niso upoštevale pravilne oblike v jeziku predloge, izpostavljena pa je tudi avtorska značnica.

Tretji del predstavljajo kazala. V prvem so združena osebna imena in inštitucije povezane s posameznimi publikacijami, to so tiskarji, prevajalci, komentatorji tekstov, korektorji, izdajatelji, ilustratorji in prejšnji lastniki, slednji se ponovijo še enkrat v posebnem kazalu. Seznam tiskarn je urejen po krajih, tiskarjih in letnicah izida. Med njimi jih je veliko iz Italije in Francije – npr. Bologna, Brescia, Firenze, Benetke, Rim, Lyon in Pariz. Med nemškimi mesti pa jih je največ iz Frankfurta, Augsburga, Kölna, Wittenberga, Ingolstadta in Mainza. V katalogu so tudi predmetne oznake knjig, iz zadnjega kazala pa lahko razberemo, da jih je največ s področja teologije in cerkvenih študij, ki so še dodatno ožje označene. Precej knjig je s področja prava in filozofije. Med temami pa najdemo tudi knjige o danski, italijanski, madžarski in ruski zgodovini, matematiki in medicini.

V Metropolitanski knjižnici hranijo nekaj del hrvaških avtorjev iz 16. stoletja – Marka Marulića, Vinka Pribojevića, Franja Petrića in Juraja Draškovića (v značnici je zapisana oblika Đuro, ki pa se nikoli ne pojavlja ob imenu tega škofa!). Iz tiskarne, ki je v tridesetih letih 16. stoletja delovala na Reki